

BAROKNÍ LITERATURA

(17.st. – pol. 18.st.)

Renesanční umění, které bylo plodem italské městské kultury 15. století, se pokoušelo narušit zaběhané středověké společenské struktury.

V případě Portugalska a Španělska se díky úspěšným námořním expedicím a dobývání nových území prosadil triumfalismus a mesianismus a celé 16. století bylo na Iberském poloostrově ve znamení ještě středověkých rysů (protireformace, jezuité)

Z tohoto důvodu se baroko prosadilo v těchto dvou románských kulturách více než na jiných místech Evropy – stavěly se proti liberálnímu protestantismu a rostoucímu racionalismu, které byly přítomné již v Anglii, Holandsku a ve Francii.

Zároveň ale baroko nebylo žádným návratem do středověku a plně využívalo renesančních inovací v literatuře

atmosféra je ale odlišná – optimistický a svobodný humanismus je nahrazen melancholií a obavami

Pro baroko je typický únik z reality, proto barokní díla obvykle kladou důraz na formu – estetická fantazie se pojí se zvukomalebností

Incêndio em mares d'água disfarçado

Rio de neve em fogo convertido

(Gregório de Matos)

Další charakteristiky:

- Labyrint významů – běžné pojmy básník nevnímá po jejich obsahové stránce, ale v tom, co v nich zůstává skryté (iluze, iracionalismus)
- Obsese novým – nové jak v oblasti myšlenek, tak formy
konceptismus a kulteranismus

Vše se zaměřuje na rétoricko-psychologický efekt a roste záliba v bizarním.

Záliba v abstraktnu.

Brazilské Baroko

Brazilské literární baroko je ovlivněno geografickým a ekonomickým rozdělením země na část **Severovýchodní** (Bahie, Pernambuco) a **Jižní** (São Vicente, Rio de Janeiro)

- v obou částech Brazílie se barokní tvorba liší stylově i chronologicky.

Na Severovýchodě se krajina se zcela proměnila dovozem cukrové třtiny z Azorských ostrovů

- oblast charakterizují plantáže, otrokářství a všudypřítomný cukr
- centrem oblasti není již kostel, ale *engenho*, tzn. plantáž s cukrovarem
- cukr určuje ráz oblasti po dvě století - 16. a 17. století (18. st.– zlato; 19. st. – káva).

17. století v Brazílii – historické aspekty

- století cukru
- protireformace
- válka s Holanďany (1624-1654)
- portugalská restaurace po 60 letech španělské nadvlády (1580-1640)
- upevnění koloniální ekonomiky, jejímž základem bylo monokulturní hospodářství založené na práci černých otroků

Barokní poezie

Pro barokní estetiku je typický mnohomluvný tón, záliba v kontrastech, míšení protikladů.

Vymezení brazilské barokní poezie:

- Počátek: 1601 – rok vydání *Prosopopeie*, Bento Teixeira
- Konec: 1768 – *Básnické dílo*, Cláudio Manuel da Costa – začíná jím Arkádie

Brazilské baroko v poezii tak trvá více než 150 let

- Rozvíjí se výlučně prostřednictvím portugalských a španělských vzorů
- Básníky jsou často synové brazilských aristokratů, kteří studují práva na univerzitě v Coimbře
- Literárním vzorem je především Camões, z kastilské literatury pak Góngora a Quevedo
- Básnické projevy tak prostupuje kulteranismus a konceptismus
- Hlavní básníci: Gregório de Matos a Botelho de Oliveira, oba původem ze Salvadoru
- 1724 – založení první literární akademie – Salvador

Kulteranistická estetika: víceznačné metafory (křišťálem nazývají např. řeku, rosu, bělostnou pleť; zlatem plavé vlasy, slunce, mír...), pohrávají si s latinismy (puella místo moça), ale i slova převzatá z řečtiny, ze španělštiny, obliba slov s více významy, důraz na formu; **konceptismus** je založen na komplexních slovních hříčkách, vtipu a originálním nápadu.

GREGÓRIO DE MATOS (1636-1695)

- Je prvním a zároveň největším barokním básníkem
- Píše poezii zakotvenou v antických základech a oplývá barokním věděním
- Jeho dílo kolovalo po Brazílii v opisech a systematicky bylo vydáno až koncem 19. století
- Je jak opěvován literárními kritiky, tak ostře kritizován (jako pouhý napodobitel evropských vzorů)

Narodil se v zámožné bahijské rodině – otec byl Portugalec, matka Bahijka

Výchovy a vzdělání se mu dostalo na jezuitské koleji

Vystudoval práva v Coimbře – zakončil je doktorátem (1650-1661)

1663 – král jej jmenoval smírčím soudcem v Alcácer do Sal, v portugalském Setúbalu

1683 se vrací do Brazílie – v té době je již proslulý svým uměním improvizace, jako recitátor poezie, hráč na kytaru a

jako satirický básník

Jeho poezie je velice nevybíravá – zaměřená proti církvi, proti šlechtě, proti politikům.

Byl přezdíván **Boca do Inferno** („pekelná ústa“) – roku 1685 byl udán inkvizici a roku 1694 odsouzen do vyhnanství v Angole. Do Pernambuca se vrátil až na sklonku života.

Jeho satira se neohlíží na předsudky ani na historicko-společenská tabu, vysmívá se kazatelům i pánbíčkářům, zkrachovalcům i portugalským zločincům vyhoštěným do Brazílie, kteří se vrací do Portugalska jako počestní bohatí měšťané; Bahii a Salvador představuje jako bahniště neřesti, chlípnosti a lichvy. Salvadoru říká také hlavní město domýšlivosti a bídy.

A Cada Canto um Grande Conselheiro,

A cada canto um grande conselheiro,

Que nos quer governar cabana e vinha;

Não sabem governar sua cozinha,

E podem governar o mundo inteiro.

Em cada porta um bem frequente olheiro,

Que a vida do vizinho e da vizinha

Pesquisa, escuta, espreita a esquadrinha,

Para o levar à praça e ao terreiro.

Muitos mulatos desavergonhados,

Trazidos sob os pés os homens nobres,

Posta nas palmas toda a picardia.

Estupendas usuras nos mercados,

todos os que não furtam muito pobres:

E eis aqui a cidade da Bahia.

Napsal i několik lyrických básní milostných a náboženských (trýzeň hříchů) -jde o nejprocítěnější poezii brazilského baroka.

Jeho styl odpovídá stylu portugalských básníků ze sborníku autorů ze 17. století *Fénix renascida* (Znovuzrozený Fénix) – míšení témat ve stylu Camõesa a Góngory, hravé a satirické popěvky (*trovas*), realistické sonety – texty vystavěné podle přesných schémat, založené na hře s kontrasty a koncepty.

Pokouší se obsáhnout poezii ve všech jejích rovinách.

Co je v brazilské poezii nové, je používání domorodých výrazů, často posměšně (bahijským šlechticům koluje v žilách krev pásovce – *tatu*; honosí se pláštěm z peří papouška – *arara*).

BOTELHO DE OLIVEIRA (1636-1711)

Stejně jako Gregório de Matos se narodil v Salvadoru a stejně jako on odjel do Coimbyr studovat práva. Vrací se do Brazílie jako vážený advokát. Je uměřený a uhlazený, oproti Gregóriovi de Matos.

Jeho dílo vyšlo 1705 v Lisabonu pod názvem *Hudba z Parnasu* (Música do Parnaso)

- Nacházíme v něm několik oddílů – první odpovídá portugalským veršovým útvarům (redondily, sonety, romance, madrigaly, decimy, oktávy...), druhý španělským (stejné útvary), třetí a čtvrtý obsahují formy italské (sonety a madrigaly) a verše latinské (mytologické epigramy, elegie)
- Jeho básně jsou ve srovnání s Matosovými abstraktní, nečiší z nich brazilský život
- Hra s antitezemi - vyjadřuje vnitřní nejistotu, kterou koloniální úděl vyhrocuje v zármutek
- Také on se věnuje velkým barokním tématům – samotářský život, duchovní rozpolcenost mezi Bohem a tělem

Napsal i dvě španělsky psané komedie: *Přítel přítele si najde* a *Láska, klam a žárlivost*.

Jeho dílo se záměrně vyhýbá místní realitě

- Výjimkou je óda na bahijský ostrov Maré – barokně vypjatá smyslovost a chuťové vjemy – óda na místní jídla, chutné ryby, lahodné ovoce – používá místní názvy: caju, pitanga, pitomba, beiju

V roce 1971 byla objevena jeho sbírka básní *Lyra sacra*, do té doby neznámá – je to jeden z vrcholů brazilského náboženského baroka.

JEZUITSKÁ BAROKNÍ PRÓZA

17. století je vrcholným věkem jezuitského kázání.

Vrcholem portugalské barokní prózy je dramatické řečnictví jezuitského duchovního Antônia Vieira – je vystavěné na antitezích, apostrofách (řečník se obrací k někomu jinému než k přítomnému publiku, např. k osobě zemřelé či neživé věci...), zvoláních, upřesněních, zámlkách, na paradoxních a enigmatických větách, prodchnuté ironií a vzduť hyperbolami; jde o barokní konceptismus ve službách kazatelské činnosti.

OTEC ANTÔNIO VIEIRA (1608-1697)

Velká postava portugalsky psané literatury.

Původem a vzděláním Portugalec, královský kazatel a řečník, portugalský vyslanec u francouzského a holandského dvora, ale také oběť svaté inkvizice.

Tři čtvrtiny svého života strávil v Brazílii a celý jej věnoval brazilským tématům; převážnou část svých děl napsal v Brazílii, kde také zemřel – proto je řazen k brazilským autorům (a zároveň i k portugalským).

V Bahii se kolem jeho osoby vlivem řečnického umu vytvořila kazatelská škola – zanícené projevy jejích reprezentantů se netýkaly jen náboženství, ale i politiky a společnosti - hluboce ovlivnila dobovou kulturu.

Vieira připlul do Brazílie s rodiči, když mu bylo 6 let. Studia dokončil v Salvadoru a jako člen Tovaryšstva Ježíšova sloužil svou první mši v roce 1634. Už rok před tím ale vystoupil na kazatelnu jednoho z bahijských kostelů a kázal proti otrokářství – proti němu se vymezil jak nábožensky, tak politicky („Kázání čtrnácté“ z cyklu *Marie, mystická růže / Maria, Rosa Mística*).

- Mezi lety 1638-1641 káže především o nezbytnosti morálního odporu proti Holanďanům, které vnímá jako nepřátele víry – kázání: „*Na svatého Antonína*“, „*O Navštívení Panny Marie*“, „*Za zdar zbroje portugalské proti holandské*“.
- Když 11. května 1640 kotvící holandské lodě zakrývají obyvatelům Salvadoru výhled na moře a jejich vojáci zapalují cukrové plantáže, otec Vieira v salvadorském kostele Panny Marie Spomocné (do Socorro), vykládal Davidův žalm: *Procitniž, proč spíš, ó Pane?* – obrací se tak přímo ke svatým a k Bohu, a jeho kázání je žalobou:

„Chceš-li to však, Pane, a nařizuješ-li tak, čiň, jak ti libo. Odevzdej Holanďanům Brazílii, odevzdej jim Indie, Španělsko jim odevzdej (ne menší je totiž ohrožení následkem ztráty Brazílie), odevzdej jim vše, co vlastníme a máme (již jsi jim stejně tolik odevzdal), svěř v jejich ruce svět; a nás, Portugalce a Španěly, opusť, zavrhni, znič a vyhub. Pouze tvému majestátu, Pane, připomínám, že právě po těch, jež nyní zavrhuješ a v nemilosti chováš, snad jedenkrát zatoužíš, a oni při tobě nebudou.“

Mezi lety 1641-1653 pobývá v Portugalsku. Po návratu do Brazílie se staví především na obranu zotročovaných indiánů – např. *Kázání na svatého Antonína neboli K rybám*.

Byl obžalován z prorocké hereze – skutečně napsal knihu *Dějiny budoucnosti* (História do futuro) – mesianistická vize, v níž figuruje Portugalsko jako mesianistický předobraz Páté říše / Quinto império (Portugalsko jako poslední, pátá říše, která rozšíří křesťanství do celého světa, a tak jej sjednotí pod svou vládou – nastane tisíc let míru a štěstí a po nich konec časů, fim dos tempos)

- inkvizici se nakonec vyhne.

V letech 1679-1746 vyšlo v Lisabonu 16 svazků Vieirových kázání

co se týče literárního hlediska, téměř se v nich nevyskytují žádné brazilismy (nejde tedy o žádný okázalý expresivní nativismus). Je reprezentantem literární linie, která vyvrcholila u Machada de Assis a vyznačuje se (portugalsky) čistým stylem.

Vieirovi žáci:

Eusébio de Matos (1629-1692) a Antonio de Sá (1620-1678)

MANUEL CALADO (1584-1654)

Portugalský řeholník, který prózou i veršem popisuje boje proti Holanďanům, kteří obsadili Recife

Chrabrý Lucidemo a slavné vítězství svobody

– epos, který se soustředí na postavu Joãa Fernandese Vieiry (voják a plantážník portugalského původu – narodil se zřejmě na Madeiře – jedna z vůdčích postav v boji proti Holanďanům a jejich konečné porážky)

Literární akademie

Až do počátku 18. století neexistovalo žádné propojení kulturních manifestací v kolonii, protože kulturní život v několika málo městech byl ještě velmi chudý

Změnu přinesl až ekonomický růst Brazílie po nalezení zlata a vytvoření větších komunit, především v oblasti Bahie, Ria de Janeiro a několik míst v Minas Gerais) – došlo ke koncentraci vzdělané vrstvy církevních hodnostářů, vysokých politiků, armádních špiček, diplomatů, atd.

S těmito ekonomickými a společenskými změnami souvisí vznik prvních literárních akademií, které byli prvním mimo klášterním kulturním center a posledním centrem, ve kterém přežívala barokní literatura.

Nejaktivnější akademie byly založeny v Bahii:

Brasílica dos Esquecidos (1724-1725)

Brasílica dos Renascidos (1759)

Významná byla i akademie z Ria de Janeiro

Academia dos Felizes (1736-40)